

اخلاق، کلید محبوبیت

(شبکه‌های متصل معنایی آیات با تاکید بر اخلاق فردی)

نویسنده:

اکرم حسینی

www.ketab.ir

انتشارات رویش بهاری

(rooyeshebahari)

سرشناسه	: صفرزاده، اکرم، ۱۳۴۶-
عنوان و نام پدیدآور	: اخلاق، کلید محبوبیت (شبکه‌های متصل معنایی آیات با تأکید بر اخلاق فردی) نویسنده اکرم صفرزاده
مشخصات نشر	: کرج: رویش بهاری، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	: ۲۰۱ ص.
شابک	: ۷-۲۳-۴۸۷۱-۶۲۲-۹۷۸.
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
موضوع	: راغب اصفهانی، حسین بن محمد، -۵۰۲ق. - نقد و تفسیر
موضوع	: اخلاق اسلامی -- Islamic ethics
موضوع	: اخلاق اسلامی - جنبه‌های قرآنی
موضوع	: Islamic ethics - Qur'anic teaching
رده‌بندی تنگ	: BP۲۴۸
رده‌بندی دیویی	: ۲۹۷/۶۰
شماره کتاب‌شناسی ملی	: ۹۷۷۰۰۲۱

اخلاق، کلید محبوبیت

عنوان: اخلاق، کلید محبوبیت (شبکه‌های متصل معنایی آیات با تأکید بر اخلاق فردی)

نویسنده: اکرم صفرزاده

طراح جلد: گروه طراحی پلکان

ناشر: رویش بهاری

مدیر تولید: امیر حیدری

شابک: ۷-۲۳-۴۸۷۱-۶۲۲-۹۷۸.

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شناسه: ۱۴۶۲

۱۷۰۰۰۰ تومان

نوبت چاپ: اول تابستان ۱۴۰۳

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۷	مقدمه
۸	منابع مطالعاتی
	فصل اول: راجب اصفهانی و شبکه‌های متصل معنایی در اخلاق فردی
۱۵	شرح حال راجب اصفهانی
۱۵	زادگاه
۱۶	محل اقامت او
۱۶	محل وفات راجب
۱۶	عصر راجب
۱۷	تاریخ وفات راجب
۱۷	مذهب راجب
۱۸	آثار راجب
۱۹	جامع التفاسیر
۲۱	مفردات الفاظ قرآن یا المفردات فی غریب القرآن
۲۲	محاضرات الادباء و محاورات الشعراء والبلغاء
۲۳	تفصیل النشاطین و تحصیل السعادتین
۲۴	الذریعه الی مکارم الشریعه
۲۷	نسخ خطی الذریعه
۲۷	ترجمه‌های فارسی الذریعه الی مکارم الشریعه
۲۷	الف. الکنوز الودیعه فی رموز الشریعه
۲۷	ب. ترجمه الذریعه به قلم معاصرین

۲۸	شبکه‌های متصل معنایی
۳۱	شبکه‌های متصل معنایی از دیدگاه راغب
۳۴	معناشناسی اخلاق
۳۶	تعریف علم اخلاق
۳۷	تقسیم‌بندی اخلاق
۳۸	اخلاق فردی
۳۹	الف. اهمیت اخلاق فردی
۳۹	ب. راغب اصفهانی و اخلاق فردی
۴۱	امکان تغییر در اخلاق
۴۲	اخلاق اجتماعی
۴۳	اخلاق خانوادگی
۴۴	معناشناسی فضائل
۴۶	فضایل اخلاقی از نگاه راغب
۴۷	انواع فضائل
۴۸	انواع نعم الهی (فضائل) از نگاه راغب
۵۰	نیازمندی فضائل اخلاقی به یکدیگر
۵۲	ارتباط فضائل اخلاقی با یکدیگر
۵۳	ارتباط فضائل اخلاقی با یکدیگر از نگاه راغب
۵۳	عقل
۵۴	شجاعت
۵۴	سخاوت
۵۵	عدالت
۵۶	جمع‌بندی

فصل دوم: عقل

۶۱	عقل
۶۱	معناشناسی عقل
۶۳	عقل از دیدگاه راغب
۶۴	عقل از دیدگاه مفسران
۶۶	ارتباط عقل و فضائل اخلاقی در آیات

۶۶	مجاورت عاقلان و نشانه‌ها
۷۱	مراتب عقل
۷۲	عالمان و خرد ورزی
۷۳	معناشناسی نهی
۷۴	نهی مجاور آیات
۷۵	تفاوت نهی و عقل
۷۵	معناشناسی لب
۷۵	تفاوت لب و عقل
۷۶	مجاوران اولی الالباب
۷۶	اولی الالباب و آیات
۷۶	احکام تشریحی و اولی الالباب
۷۸	حکمت و اولی الالباب
۸۰	تذکر و اولی الالباب
۸۰	فضایل اخلاقی و اولی الالباب
۸۱	معناشناسی فکر
۸۲	تفکر در آیات
۸۵	نقش تفکر در کسب فضائل
۸۶	خردمندی، شجاعت، سخاوت و عدالت
۸۸	جمع‌بندی

فصل سوم: شجاعت

۹۳	شجاعت
۹۳	معناشناسی شجاعت
۹۴	شجاعت از دیدگاه راغب
۹۴	شجاعت از دیدگاه مفسران
۹۵	شجاعت و خردمندی در آیات
۱۰۰	فضیلت شجاعت و ردیلت ترس و تهور
۱۰۲	اقسام شجاعت از دیدگاه راغب
۱۰۲	شجاعت سبعی
۱۰۳	شجاعت حیوانی

۱۰۳	شجاعت تجربی و آزمایشی
۱۰۴	شجاعت جهادی
۱۰۴	معناشناسی جهاد
۱۰۵	ایمان مجاور هجرت و جهاد
۱۰۷	شجاعت حکمتی
۱۱۰	شجاعت پسندیده
۱۱۰	جهاد نفس با گفتار
۱۱۰	تلم
۱۱۲	جهاد نفس با کردار
۱۱۲	عفت ورزی
۱۱۵	جهاد نفس: ! یثران (زبانی)
۱۱۶	تصیین حق
۱۱۶	امربه معروف و نهی از منکر زبانی
۱۱۸	تعلیم به دیگران
۱۱۸	جهاد نفس با دیگران (عملی)
۱۱۸	امربه معروف و نهی از منکر عملی
۱۲۲	جمع بندی

فصل چهارم: سخاوت

۱۲۷	سخاوت
۱۲۸	معناشناسی سخاوت و الفاظ متقارب المعنی
۱۲۹	سخاوت وجود از دیدگاه راغب
۱۳۰	سخاوت و جود از دیدگاه مفسران
۱۳۱	سخاوت همراه شجاعت در آیات
۱۳۳	ایمان مجاور جود و سخاوت
۱۳۶	تقوا و انفاق
۱۳۸	سخاوت در جوار کظم غیظ، عفو و احسان
۱۴۴	فرق بین حلم و عفو
۱۴۵	اعتدال در سخاوت
۱۴۶	تبذیر و اسراف

۱۴۸ سخاوت پسندیده قرین میانه‌روی
۱۴۹ رابطه اتفاق و رشد اخلاقی
۱۵۱ پر و دیگر فضائل
۱۵۲ بالاترین مرحله شجاعت و سخاوت
۱۵۵ جمع‌بندی

فصل پنجم: عدالت

۱۶۱ عدالت
۱۶۱ معناشناسی عدالت
۱۶۴ عدالت از نگاه راغب
۱۶۵ عدالت از نگاه سمران
۱۶۶ عدالت و مجاوران آن در آیات
۱۶۶ عدالت و رعایت تقوا
۱۶۷ عدالت و سخن گفتن
۱۶۷ عدل و احسان
۱۷۰ عدالت و حکم و داوری
۱۷۰ عدالت موجب رحمت
۱۷۲ موارد وجوب اجرای عدالت از نگاه راغب
۱۷۲ اول: بین فرد و خدای متعال با شناخت توحید و احکام الهی
۱۷۹ حاکمان عادل
۱۷۹ دوم: عمل‌کننده و امرکننده به عمل به آن کتاب
۱۸۰ معناشناسی قسط
۱۸۱ قسط و مجاوران آن در آیات
۱۸۱ عدل و قسط
۱۸۱ قیام و قسط
۱۸۲ حکومت، داوری و قسط
۱۸۳ عقل، شجاعت، سخاوت و عدالت
۱۸۶ جمع‌بندی
۱۹۰ جمع‌بندی نهایی
۱۹۷ فهرست منابع

مقدمه

قرآن مجید هدایتگری است که جان‌های مستعد را از ظلمات جهل به سوی نور عقل و وارستگی می‌کشد و این مقصود جز با دانستن مفاهیم آن حاصل نمی‌شود. از علوم اسلامی که ما را در فهم بهتر کلام خداوند یاری می‌کند، تفسیر است. نخستین مفسر قرآن، پیامبر اکرم (ص) بودند. ایشان مهم‌ترین گام را در شرح و تفسیر آیات و پرورش مفسرانی چون علی (ع) برداشتند. ائمه اطهار در توسعه فرهنگ صحیح قرآنی و تفسیر صحیح آیات نقش کلیدی داشتند. تعدادی از صحابه و تابعین هم به این امر مهم همت گماشتند. در قرن سوم، نخستین تفاسیر نگاشته شد و این حرکت ادامه داشت تا قرن پنجم به اوج خود رسید و این قرن آغاز حرکت‌های علمی و ادبی در تاریخ فرهنگ اسلامی است.^۱ راغب اصفهانی از اندشمندان بزرگ اسلام و ایران است که در این شکوفائی نقش داشته و آثار مهمی از خود به جا گذاشته است. راغب با تألیف کتاب مفردات و تبیین و توضیح واژگان و با اهتمام بر سیاق و بابت کلمات، سعی بلندی در معناشناسی گذاشت. او در نشان دادن معنای واژه افزون بر ریشه‌یابی ادبی را شفاف به آیات همگون توجه می‌کند و از سنجش آیات می‌کوشد به معنی آیات برسد. راغب در تفسیر خود نیز به معنی‌شناسی توجه نموده است. از جالب‌ترین مباحث مقدماتی او در تفسیر، طرح مباحث هرمنوتیکی است که این بحث هزار سال بعد از سوی شلایرماخر آلمانی، مفسر برجسته و مقدس مسیحی در پیشگیری از خطاهای بدفهمی و در فلسفه‌ی تحلیلی زبان به مناسبت در آری فهم کتاب مقدس مطرح می‌شود.^۲ از تألیفات معروف و مهم راغب اصفهانی در علم لغت، «الذریعه الی مکارم الشریعه» است. او با همان نکته‌سنجی در واژه‌ها و توجه به معانی و مزیج‌شناسی و با استفاده از آیات و روایات به طور مبسوط اهم مطالب اخلاقی در حوزه‌های مختلف به خصوص اخلاق فردی و رابطه آن با اخلاق اجتماعی را بیان نموده است.^۳ اخلاق در قرآن اهمیت فراوانی دارد و در آیات زیادی به آن پرداخته شده است. از شیوه‌های تربیتی قرآن کریم ربط‌دادن

۱. ابراهیم فتح‌اللهی، شهروز ذالفقاری، تاریخ تفسیر قرآن کریم، سوم (تهران: نگاه دیگر، ۱۳۸۸)، ص ۱۲.

۲. محمد علی ایازی، "دو فصلنامه مطالعات روش‌شناسی دینی"، اول، اول، تابستان، ۱۳۹۳.

۳. حسین بن محمد راغب اصفهانی، الذریعه الی مکارم الشریعه، (ابوالیزید الجمعی) اول، (قم، انتشارات المکتبه، الحیدریه).

ارزش‌های اخلاقی با یکدیگر است. منظور از اخلاق فردی، اصولی است که صرف نظر از حیثیت اجتماعی انسان، به بیان ارزش‌های اخلاقی او می‌پردازد. هرچند در مراحل عمل جنبه اجتماعی پیدا کند و از مهم‌ترین مسائل آن خودشناسی، مقدمه‌ی خداشناسی است. اخلاق در قرآن به چند دسته تقسیم می‌شود: اخلاق الهی، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی.^۱ از اهداف این پژوهش، تقویت فضائل اخلاقی و شناخت فضائل و چگونگی ارتباط آن‌هاست که در به بار نشستن دیگر خلقیات مؤثر و برای رسیدن به سعادت بسیار ضروری است. در معناشناسی قرآنی، شناخت واژه‌ها، ارتباط واژه‌ها، همبستگی میان آیات و پیوند معنایی آیات با آیه دیگر بررسی می‌گردد. معناشناسی می‌تواند در موضوعات مختلف قرآنی از جمله اخلاق فهم بهتر آیات کمک نماید.

موضوع اخلاق از نگاه راغب نفس انسان است که از بدنی مادی و روح ملکوتی تشکیل گردیده است. او انسان را دارای نیروهایی می‌داند که در صورت تعدیل، فضایی از آن‌ها تولید می‌شود. نه‌اینکه او را به کمال و سعادت حقیقی خود می‌رساند. از عنوان‌های جالب راغب در الذریعه مطرح کرده، ارتباط شبکه‌ای فضائل است. او پاره‌ای از فضائل را به فضائل دیگر نیازمند و دسته‌ای را پیش‌نیاز دسته دیگر می‌داند. او فضائل نفسیه را چهار مورد - عقل، شجاعت، سخاوت و امانت - دالت رحمت به وجود می‌آید. وی بالندگی عقل، زیبایی فکر، از شجاعت سخاوت و امانت دالت رحمت به وجود می‌آید. وی می‌گوید برای انسان دخالتی جز برای به دست آوردن فضائل نفسانی نیست.^۲ در این کتاب سعی بر این است که اتصال معانی در قرآن کریم با تأکید بر اخلاق فردی در محورهایی از فضائل نفسانی همچون عقل، شجاعت، سخاوت و امانت با مراجعه به کتب راغب و دیگر تفاسیر استخراج شود.

منابع مطالعاتی

با این عنوان (اتصال معنایی و به‌هم‌پیوستگی فضایل اخلاقی) و با تأکید بر آثار راغب و دیگر مفسران پژوهشی صورت نگرفته است. این عنوان در کتب قدما مانند تحصیل السعاده التنبيه علی سبیل السعاده فارابی، تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، ادب الدین

^۱ محمدتقی مصباح یزدی، اخلاق در قرآن، (قم: موسسه امام خمینی، ۱۳۷۶)، ج ۱ ص ۱۶.

^۲ راغب، الذریعه، ص ۱۴۲.

و الدنيا ماوردی، و همچنین کتب متأخرین از راغب مثل احیاء علوم الدین غزالی و تراقی در جامع السعادات به این شکل نیامده است.

اما اصول فضائل نفسانی که متأثر از تقسیم‌بندی ارسطویی است تقریباً به همین شکل در کتب اخلاقی قدما و متأخرین وجود دارد.^۱

الذریعه راغب، سه ترجمه دارد: اولی به نام الکنوز الودیعه الی رموز الشریعه که مؤلف آن ناشناخته است. این کتاب تاکنون چاپ و منتشر نشده است و در گنجینه نسخ خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. ترجمه بعدی روش بزرگواری در اسلام که مترجم آن فرید گلپایگانی و دیگری کرانه سعادت ترجمه مهدی شمس‌الدین است.

یک پایانه از دکتر میرلوحی، در شرح حال راغب اصفهانی به بررسی زندگی نامه، عب مبادرت نموده که در فصل اول از آن بهره بردیم. و دیگری به عنوان بررسی آراء اخلاقی راغب در گروه فلسفه و کلام دانشگاه زنجان با نگارش نقی عیوضی در سال ۱۳۸۸ در این زمینه پژوهشگاه علوم و فناوری ایران دیده شد که به شکل مختصری به بررسی آراء راغب در الذریعه پرداخته بود و پایان‌نامه‌ای با عنوان بررسی آراء راغب در کتاب الذریعه در فضائل توفیقی در دانشگاه قم به کوشش خانم زین‌العابدینی تهیه گردیده است.

اخلاق با ملکات نفسانی، اعمال و رفتار فیزی و روابط اجتماعی انسان ارتباط عمیق دارد. با توجه به اینکه علم اخلاق اهمیت ذاتی دارد انسان برای رسیدن به تکامل و سعادت باید به فضائل اخلاقی آگاه باشد.

۱. ابن مسکویه، تهذیب الاخلاق، (قسطنطین زریق)، (بیروت: ۱۹۶۶)، ص ۱۶. راغب، الذریعه، ص ۱۲۸. ابوحماد محمد غزالی، احیاء علوم دین، (عبدالله الخالدی)، (بیروت: ۱۹۶۶)، ص ۲۶۴. خواجه نصیر الدین طوسی، اخلاق ناصری، (مجتبی مینوی و علیرضا صدری)، (تهران: خوارزمی، ۱۳۷۳)، ص ۱۰۹. ملا صدرا، الحکمه المتعالیه فی الاسفار الاربعه (رضا اکبریان)، (تهران: بنیاد حکمت اسلامی، ۱۳۸۲). ملامحسن فیض کاشانی، الحقایق فی محاسن الايمان، (سید ابراهیم میانجی)، (بیروت: دارالکتب العربی، ۱۹۷۹)، ص ۴۵. ملا مهدی تراقی، جامع السعادات، (سید محمد بن کلانتر)، (بیروت: اعلمی، ص ۶۳ عبدالله جوادی آملی، رحیق مختوم شرح حکمت متعالیه، اول (قم: اسراء، ۱۳۷۶)، ص ۹۵.

در ضمن باتوجه‌به این که آیات قرآن کریم مباحث گسترده‌ای درباره اخلاق دارد بسیاری از آیات به‌هم‌پیوستگی جدانشدنی دارند با تامل و پژوهش در آیات می‌توان با حقایق اصیل قرآنی و اتصال معانی در فضائل اخلاقی آشنا شد.

کتاب الذریعه از جمله کتاب‌های نادر است و مطالب مهم و زیبایی اخلاقی تفسیری بسیار مفیدی در آن یافت می‌شود مانند عنوان: «حاجه بعض هذه الفضائل الی بعض»، «ما يتولد من الفضائل النفسیه»، یا «فی تلازم الفضائل النفسیه بعضها بعضاً» جای بسی تأسف است که این کتاب پر بار کمیاب است و با زحمت بسیار می‌توان نسخه‌ای از آن را یافت.

در ادامه احوال راغب و سپس شبکه‌های متصل معنایی و نظرات راغب و معناشناسی آخرق بررسی گردید همچنین فضائل نفسانی عقل، شجاعت، سخاوت و عدالت و در هر قسمت واژه‌های اصلی و متقارب المعنی و بعضی از واژه‌های مجاور از کتب لغت استخراج و بررسی گردید همچنین آیات مربوط از نظر مفسران و از دیدگاه راغب و از نظر مفهوم و پیوستگی آیات و ارتباط فضائل اخلاقی بررسی گردید.

این کتاب شامل پنج فصل است

فصل اول شامل شرح حال راغب و معرفی الذریعه، تعریف شبکه‌های متصل معنایی، و شبکه‌های متصل از دیدگاه راغب، معناشناسی اخلاق و علم اخلاق، تقسیم‌بندی اخلاق فردی، فضائل و انواع آن از نگاه علما و راغب، نیازمندی و ارتباط فضائل به یکدیگر از دیدگاه راغب.

فصل دوم شامل عقل، معناشناسی عقل، عقل از نگاه راغب و از نگاه مفسران، عقل در ارتباط با فضائل در آیات قرآن کریم، از مجاوران عاقلان و نشانه‌ها، مراتب عقل، عالمان و خردورزی، از الفاظ متقارب المعنی با عقل معناشناسی نهی، مجاورت اولی النهی و آیات، فرق نهی و عقل، معنی‌شناسی لب، اولی الالباب و فضائل اخلاقی در آیات، مجاوران اولی الالباب، آیات، حکمت، ذکر و تذکر، معناشناسی فکر، تفکر در آیات، نقش تفکر در رسیدن به فضائل، خردمندی و شجاعت.

فصل سوم شامل، معناشناسی شجاعت، شجاعت از نگاه راغب و از نگاه مفسران، خردمندی و شجاعت، اقسام شجاعت از نگاه راغب با توجه به آیات، شجاعت پسندیده و انواع آن، بالاترین شجاعت مجاهده با نفس.

فصل چهارم شامل، معناشناسی سخاوت و الفاظ متقارب المعنی جود، انفاق و برّ، سخاوت وجود از نگاه راغب و از دیدگاه مفسران، ارتباط شجاعت و سخاوت در آیات، مجاوران سخاوت، ایمان، تقوا، کظم غیظ عفو عدل و احسان در آیات، ایثار بالاترین مرحله شجاعت و سخاوت.

فصل پنجم شامل معناشناسی عدالت، عدالت از نگاه راغب و مفسران، عدالت در آیات، مجاوران عدل، تقوا، داوری و حکومت، گفتار، عدالت و رحمت، عدل و ارتباط با فضائل در آیات قرآن، عدالت و موارد وجوب آن در آیات، حاکمان عادل، از الفاظ مجاور معناشناسی قسط، قسط در آیات، عقل شجاعت، عدالت و گذشت.